

Sınır Aşan Sular: Türkiye ve Paydaşlarının Sınır Aşan Sular Politikalarına Siyasal ve Ekolojik Bir Bakış

Transboundary Waters: A Political and Ecological View of the Politics on Transboundary Waters of Turkey and Stakeholders

Alpay Tırıl*

Sinop Üniversitesi, Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu, Sinop

Öz: Dünya nüfusunun hızla artmasına rağmen tatlı su kaynaklarının her geçen gün kıtlaşması, uluslararası su kaynaklarını ülkeler arasında çekişme ve çatışma öznesi haline getirebilmektedir. Özellikle, sınır aşan sular kapsamında ele alınan, birden fazla ülkenin topraklarından geçen akarsular, ülkeler arasında su paylaşım sorunlarına neden olabilmektedir. Bildiride, bu bağlamda, Türkiye'nin komşularıyla paylaştığı Fırat, Dicle, Asi, Aras ve Meriç Nehirleri ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sınır Aşan Sular, Su Kaynakları, Su Yönetimi, Havza Yönetimi, Çevresel Güvenlik.

Abstract: International fresh water resources could be subject of international frictions and conflicts due to they have been becoming insufficient although population of the world have been increasing quickly. Especially transboundary waters that rivers flow in several countries could be reason of problems on share of water. In this paper, transboundary waters of Turkey Fırat, Dicle, Asi, Aras and Meriç Rivers discussed in this context.

Keywords: Transboundary Waters, Water Resources, Water Management, Basin Management, Environmental Security.

1. Giriş

Uygurlik tarihi boyunca stratejik bir doğal kaynak olma işlevini hiçbir zaman yitirmeyen su; coğrafi keşifler, aydınlanma çağı ve endüstri devrimi temelleri üzerinde yükseldiği söylenebilecek emperyal paylaşım düzeninin biçimlendirdiği, aşırı nüfus artışı ve doğal kaynak tahribine sahne olan günümüz dünyasında, her geçen gün daha fazla önem kazanan bir silaha dönüşmektedir.

Biyolojik bir varlık olan insan için yaşamsal önem taşıyan su, tarih boyunca uygarlığın doğuşu ve gelişimi için vazgeçilmez bir öge olmuştur. Ancak günümüzde suya duyulan gereksinim, yaşamsal kullanımların çok ötesine geçmiştir.

Günümüzde tatlı su kaynakları, hızlı nüfus artışı yaşayan insanlığın gereksinimlerini karşılamaya yetmeyecek hale gelmiştir. Bunun tek nedeni, dünya üzerindeki su kaynaklarının artan dünya nüfusuna yetmemesi değil; aynı zamanda, su kaynaklarının endüstri, kentleşme, enerji üretimi, tarım vb. insan aktiviteleri nedeniyle fiziksel, kimyasal, biyolojik vb. olarak kirlenmesi, niteliğini kaybetmesidir. Su kaynaklarındaki nicel yetersizlik ve nitel bozulmalar, mevcut kaynakların değerini daha da artırmakta olup, 20. yüzyıl sonlarından itibaren su savaşlarından söz edilmektedir.

İki kutuplu dünyanın, dolayısıyla soğuk savaşın sona ermesinden sonra, “yeni dünya düzeni”, “neoliberalizm”, “küreselleşme” gibi terimler çokça duyulur olmuştur. Ancak birçok siyaset bilimci, tarihçi ve iktisatçı, ortada “yeni” bir durum olmadığını, soğuk savaşın getirdiği küresel dengelerin bozulmasıyla, kapitalizm ve onun beslediği emperyal düzenin “yeni”den dünyaya egemen olduğunu vurgulamaktadırlar. “Yeni” olan, eski bir düzenin, dünya tarihi bağlamında kısa sayılabilecek bir aradan sonra dünyanın bütünü bir kez (daha doğrusu üçüncü kez) egemenlik altına alma çabasına girmesi ve büyük ölçüde başarmasıdır.

Küreselleşme, yeni bir olgu olmayıp, coğrafi keşiflerle başlamıştır. Doğal kaynakların ve emeğin küresel ölçekte sömürsü de bu dönemde başlamıştır. Birinci küreselleşme dönemi

* e-posta: alpaytiril@yahoo.com

denilebilecek bu dönemde gözde doğal kaynakların başında, altın ve gümüş gibi değerli madenler gelmekteydi. Dünyanın egemenlerinin öncelikli hedefi, altın ve gümüş başta olmak üzere değerli madenleri ele geçirmektir.

Endüstri devrimini takip eden dönemde, özellikle 19. yüzyıl sonunda itibaren, rekabet halindeki Batı kapitalizmi ve askeri uzantıları için önem kazanan doğal kaynak petrol oldu. Osmanlı Devleti'nin dağılma sürecinde de yaşandığı gibi, dünyanın egemenliğine soyunanlar, dünyanın başlıca petrol bölgelerini sömürgeleştirme, buralarda uydu devletler kurma yoluna gittiler. Emperyalist ülkelerin petrol gereksinimi, topraklarında büyük petrol rezervleri barındıran Osmanlı Devleti'nin paylaşımını hızlandırmıştır.

Günümüzde petrol önemini yitirmemiştir; işgal, istila ve ilhakların baş nedeni olarak önemini korumaktadır. Ancak petrolle birlikte su kaynakları da uluslararası politikalar ve taleplerin bir öznesi olarak ön plana çıkmıştır.

Kendini sürekli yeniden üretmek zorunda olan kapitalizmin sivil ve askeri bütün donanımları, başta su ve yer altı kaynakları olmak üzere doğal kaynakların kontrol edilmesi temelinde yeniden örgütlenmektedir. 1970'li yıllarda yaşanan petrol krizini takip eden yıllarda, sadece petrole olan gereksinim artmakla kalmamış; en az petrol kadar önem taşıyan bir doğal kaynak olarak suyun gündemdeki yeri ve önemi de artmaya başlamıştır. Burada ayrıca belirtmek isterim ki; petrol endüstriyel üretim, enerji üretimi, yakıt ve askeri donanımlar için gerekli olup organizmanın yaşamını idame ettirebilmesi için yaşamsal gerekliliği yoktur. Ancak su, sadece insanlar için değil, her canlı için gereklidir. Petrolü, ancak kullanabilecek donanımı olan toplumlar talep ederken, su, dünyanın en geri bölgelerindeki insanlar için de gereklidir. Dolayısıyla, dünyanın su kaynaklarının yeterli olmadığı her yerinde su, bir çatışma nedeni olabilir. Bu çatışmanın ülkeler arasında olması da gerekmez; bölgeler, topluluklar (grup, aşiret vb.), hatta bireyler arasında bile olabilir.[1]

Suyun kıt bir doğal kaynak olarak paylaşımına konu olması yanında, çevresel bir sorun odağı olarak da dünya gündemine oturmuş olması, su kaynaklarını korumacı söylemlerin de öznesi haline getirmiştir.

Günümüzde petrolden daha stratejik bir doğal kaynak olan suyun kirlenmesi ve "kıtlaşması"ndan doğan kaygılar, çevresel bozulmalar karşısında kamuoyunun bilinçlenmesi ve korumacı söylemlerin çoğalması gibi gelişmeler nedeniyle, ister doğal kaynakların paylaşımı amaçlı olsun, isterse korumacı güdülerle olsun, doğal kaynakların dolayısıyla çevrenin gittikçe daha çok siyasallaşmaya başladığı görülmektedir. Bu gelişmeler sonucu, 1970'lerde kapitalist ülkelerde görülen siyasal çevre eylemleri ve yapılanmaları uluslararası hukukun ve küresel paylaşım mücadelesinin de öznesi haline gelmeye başlamıştır. Bu yeni paradigmalarda akademik, siyasal ve hukuksal karşılıkları, Türkiye'de 1980'lerde dikkat çekmeye başladı, 1990'larda güçlendi. Doğal kaynaklarla ilgili olarak bir yandan kapitalizmin kuralları işletilirken diğer yandan korumacı düzenlemelere sahne olan Türkiye, tam da petrol ve su savaşlarının ayak seslerinin duyulduğu coğrafyanın göbeğindedir.

2. Su Sorunsalı ve Sınır Aşan Sular

2.1. Bir Doğal Kaynak Olarak Su

Yaşadığımız coğrafyada bizlerden 4.500 yıl kadar önce yaşayan insanlar olan Sümerler'in anlayışına göre; toprak (*enlil*), gök (*an*) ve sudan (*enki*) oluşan evreni su tanrısı "*ea*"[2] yarattı. Yine bu coğrafyada günümüzden 2.500 yıl kadar önce yaşayan ve Batı felsefesinin kurucusu sayılan Thales ise, suyu evrenin temel maddesi (*arkhê*) olarak görmektedir (Özesmi, 2010:122). Sümerler'den 4.500 yıl sonra, Thales'den ise 2.500 yıl sonra aynı coğrafyada yaşayan, "*topraktan öğrenip kitapsız bilen*", okul yüzü görmemiş cahil bir Anadolu köylüsünün ağzından "*su gibi aziz ol*" sözünü duymak çok olağandır. Bu sözü söyleyen köylü (ve söyleten kültür), ne iki hidrojen atomunu bir oksijen atomuna bağlayan bağlardan haberdardır, ne hücre organellerini bilir, ne de yüksek yapılı bitkileri ayakta tutan turgor basıncını duymuştur. Karmaşık kimyasal yapıları bilmese de, biyofizikten haberdar olmasa da, moleküler biyolojiye yabancı olsa da, suyun "aziz" bir varlık olduğu bilmektedir...

Su, canlıların yaşamlarını sürdürebilmesi için gerekli temel maddelerdendir. Yeryüzünde oksijensiz yaşayabilen canlı vardır ancak susuz yaşayabilen canlı yoktur. Organizmaları oluşturan makromoleküllerin yapısında bulunan su, insan vücudunun yarısından fazlasını oluşturmaktadır. Beyindeki su oranı ise insan vücudunun su oranından daha yüksektir. İnsanın günlük su ihtiyacının 2.5 lt olduğunu belirten Değirmenci (2007:1), vücuttaki su oranında ortaya çıkacak % 1-2'lik değişimin insana acı hissi vereceğini, % 5'lik su kaybının dilde kuruma, deride gerilme ve halüsinasyon görmeye neden olacağını, % 15'lik su kaybının ise insanın ölümüne neden olacağını aktarmaktadır.

Su, organizmaların yaşamı için vazgeçilmez bir öge olmasına rağmen, yeryüzünde kullanılabilir tatlı su stokları sınırlı olup, mevcut stokları hızla tüketilmekte/kirletilmektedir. Bu tükeniş, doğal olarak, kullanılabilir tatlı su kaynaklarının önemini artırmaktadır.

Yeryüzünün yaklaşık % 70'inin sularla kaplı olmasına rağmen, bu suların % 97'sini okyanus ve denizlerdeki tuzlu sular oluşturmaktadır. Geriye kalan % 3'lük bölüm tatlı sudur. Ancak bunun da % 68.3'lük bölümü buz dağları ve buzullarda katı halde bulunmaktadır. Kalan suyun % 31.4'ü yeraltı sularını oluşturmaktadır, sadece % 0.3'ü tatlı yüzey suyu olarak göller (% 87), bataklıklar (% 11) ve akarsularda (% 2) bulunmaktadır (U.S. Geological Survey, 2010).

Tatlı su kaynaklarının sabit olduğu dünyamızda, suya olan gereksinim her geçen gün artarken suyun sektörel kullanımı da ülkelerin kalkınmışlık düzeyine göre değişmektedir. Dünya nüfusunun 1.600.000.000 olduğu 1900'lü yılların başında kişi başına su tüketimi 360 m³/yıl iken, nüfusun 5.300.000.000'a ulaştığı 1990'da kişi başına su tüketimi 570 m³/yıl olmuştur. Endüstrileşmiş ülkelerde su ağırlıklı olarak endüstride kullanılırken, daha az gelişmiş ülkelerde suyun tarımsal kullanımı ön plana çıkmaktadır. Birleşmiş Milletler'in 1975 yılında hazırladığı bir rapora göre, o yıllarda Batı Avrupa ülkelerinde suyun % 49'u, Kuzey Amerika ülkelerinde ise % 47'si endüstride kullanılırken,[3] bu ülkelerde tarımsal su kullanımı % 30'larda kalmaktaydı. Oysa aynı yıllarda tarımsal su kullanımı Latin Amerika ülkelerinde % 76, Ortadoğu ülkelerinde ise % 89 oranındaydı (Aytemiz ve Kodaman, 2006:527-528). ABD'nin 2000 yılındaki su kullanım istatistikleri incelendiğinde tarımsal su kullanımının % 34 oranında olduğu görülmektedir (U.S. Geological Survey, 2010). Dünyanın en ileri endüstri ülkesinde kullanılan suyun 2000'li yılların başında dahi yaklaşık üçte birinin tarım için gerekli olması, az gelişmiş ülkelerdeki sulama suyu gereksiniminin önemini göstermektedir.

Suyun öneminin her geçen gün arttığı dünyamızda temiz içme ve kullanma suyuna ulaşılabilirlik de gün geçtikçe güçleşmektedir. Dünyada 1955 yılında suyu kısıtlı ülke sayısı 7 iken, 1995 yılında bu sayı 20 olmuştur (Karadağ ve Uzun, 2009:1676). Su kıtlığı çeken ya da sudan kaynaklanan gerilimlerin yaşandığı ülke sayısının 2025 yılında 50'ye ulaşacağı tahmin edilmektedir (Mazlum, 2003:3). Günümüzde dünya nüfusunun yaklaşık üçte biri su sıkıntısı çeken bölgelerde yaşamaktadır. 2025 yılında ise su sıkıntısı çekilen bölgelerde yaşayanların dünya nüfusuna oranının üçte ikiye çıkacağı öngörülmektedir (Kutsal, 2009:89).

Değirmenci (2007:4), yeryüzündeki tüm doğal kaynakların neredeyse tamamını ikame edebilecek alternatifler bulunmasına rağmen, su kaynakları açısından böyle bir alternatifin bulunmadığına dikkat çekmektedir. Kaynağın kısıtlılığına rağmen talebin giderek artması, kaynak paylaşımının bir sorun odağı haline gelmesini hızlandırmaktadır. Su paylaşımı, dünyanın birçok sorunlu bölgesinde savaş nedeni haline gelmiş bulunmaktadır.

Soğuk savaşın sona ermesinden sonra genişletilerek yeniden tanımlanan güvenlik kavramı, sadece askeri ve siyasi tehditleri değil, bireylerin yaşamlarını sürdürebilmeleriyle ilgili her konuyu içerir hale gelmiştir. Bu temelde yeniden tanımlanan güvenlik kavramı; askeri, siyasi, ekonomik, toplumsal ve çevresel güvenlik olmak üzere beş kategoride ele alınmaktadır (Mazlum, 2003:13). Günümüzde devletler, savunma ve güvenlik politikalarını oluştururken, çevresel ögelere de yer vermek zorundadırlar. Uluslararası sular, bu çevresel ögelerin başında gelmektedir.

2.2. Sınır Aşan Sular

Bir ülkenin sınırları içerisinde doğup yine aynı ülkenin sınırları içerisindeki bir havzaya sularını boşaltan yeryüzü sularına ulusal akarsu adı verilmektedir (Rüştü ve Salem, 2004:53). Ulusal

akarsu kaynaklarının kullanımında tek ülke söz sahibi olduğundan su paylaşımı ile ilgili uluslararası bir soruna konu olmaları beklenemez. Ancak birden fazla ülkenin topraklarından geçen akarsular, ilgili ülkeler arasında sorunlara neden olabilmektedir.

Ulusal akarsuları tanımlamak kolayken, uluslararası akarsular uzun süre aynı kolaylıkla tanımlanamamış, geçmişte, ancak üzerinde taşımacılık yapılabilen akarsular uluslararası akarsu olarak değerlendirilmiştir. Bu geleneksel yaklaşıma göre uluslararası akarsu, Uluslararası Hukuk Terminolojisi Sözlüğü'nde, doğal olarak ulaşım elverişli kısmında, iki veya birçok devleti ayıran ya da kesen su yolları olarak tanımlanmıştır (Tiryaki, tarihsiz:6).

Zaman içinde akarsulardan ulaşım dışında farklı amaçlarla yararlanmaların artması ve terminolojinin gelişmesiyle, "uluslararası sular" ve "sınır aşan sular" terimi kullanılmış; bu konu uluslararası hukukta daha çok işlenmeye başlamıştır.

1997 yılında yürürlüğe giren "Sınır Aşan Sular ve Uluslararası Göllerin Kullanımı ve Korunması Sözleşmesi"nde "sınır aşan su" terimi kabul edilmişken, aynı yıl kabul edilen "Uluslararası Su Yollarının Ulaşım Dışı Amaçlarla Kullanılmasına İlişkin Sözleşme"de "uluslararası" su terimi kabul edilmiştir (Cirit, 2007:33).

Özellikle 1950 öncesinde sınır aşan sulara ilişkin sorunlar gündeme geldiğinde, suyun hakça, eşit ve ihtiyaçlara göre paylaşımı da genel kabul görmüş olmakla birlikte, ülkelerin ekonomik ve politik güçlerine bağlı olarak değişik kabullere de rastlanmaktadır. Bu konuyla ilgili iki karşıt görüşten ilkinde göre, devletler kendi topraklarından geçen sınır aşan sular üzerinde her türlü tasarrufta bulunabilir, hatta bu suyu tamamen kullanarak aşağı kıyıdaş ülkelere hiç su bırakmayabilir. Bu görüşe karşı geliştirilen görüş ise, sınır aşan suların doğal şartlarında yukarı kıyıdaş ülkelere hiçbir değişiklik yapılamayacağıdır. Bu görüşlerden birisi, aşağı kıyıdaş devletlerin, diğeri ise yukarı kıyıdaş devletlerin yararına olup, özellikle 1950'den sonra bu iki görüşü uzlaştırmaya yönelik çabalar artmıştır (Aydoğdu ve Yenigün, 2006:1152).

Türk dış politikası, "uluslararası su" terimini, özellikle Fırat ve Dicle konusunda, bu sulara kıyısı olmayan ülkelerin de taraf olabileceği çekincesiyle kabul etmemektedir. Türkiye, aynı gerekçeyle, "Uluslararası Su Yollarının Ulaşım Dışı Amaçlarla Kullanılmasına İlişkin Sözleşme"yi imzalamamıştır.

Sınır aşan sular, bir devletin topraklarından doğup bir başka devletin veya devletlerin topraklarından akan sular veya bir ülkeden kaynaklanan ve bu ülkenin toprakları üzerinde aktıktan sonra bir veya birden çok ülkenin sınırlarını aşarak akışını sürdüren akarsular şeklinde tanımlanmaktadır (Cirit, 2007:32).

Sınır aşan sular, genel kabul gören bir terim olmakla birlikte, sınır aşan suları, sınır oluşturan veya sınır oluşturmayıp ülkelerin içinden geçen sular olarak ikiye ayırmak gerektiğine dair düşünceler de bulunmaktadır.[4]

Çeşitli uluslararası hukuk belgelerinde, devletlerin sınır aşan suların egemenlikleri altındaki bölümlerinden faydalanma hakkı bulunduğu kabul edilmektedir. Ancak uygulamada, sınır aşan suları paylaşan ülkeler arasında sorunlar çıkmaktadır. Bu sorunlar üç kategoride ele alınmaktadır (Tiryaki, tarihsiz:20-21):

- Suları nicelik ve nitelik yönünden değiştirmeyen faydalanmalar (hidroelektrik santralleri,[5] tomruk yüzdürülmesi vb.)
- Tüketici veya yoksun bırakıcı faydalanmalar,
- Nitelik değiştirici faydalanmalar.

Birleşmiş Milletler tarafından yapılan bir araştırmaya göre dünyada orta ve büyük ölçekte 214 sınır aşan su tespit edilmiş olup, bu suların kullanımı konusunda ülkeler arasında pek çok sorun ortaya çıkmıştır (Aydoğdu ve Yenigün, 2006:1151).

Dünya genelinde yüzlerce ülke arasında sınır aşan sularla ilgili anlaşmazlıklar yaşanmaktadır. Dünya'nın % 40'ının su ihtiyacını karşılayan belli başlı nehirlerin 155 tanesi iki ülkenin, 59 tanesi ise üç veya daha çok ülkenin topraklarından akmaktadır (Aydoğdu ve Yenigün, 2006:1152). Bu sular arasında, petrol ve su tartışmalarının köklü ve karmaşık güvenlik sorunlarına ivme kazandırdığı

Ortadoğu coğrafyasında yer alan ve Türkiye’den doğması nedeniyle ülkemizi de sorunun bir tarafı haline getiren Fırat ve Dicle gibi akarsular da bulunmaktadır.

3. Türkiye’nin Başlıca Sınır Aşan Suları ve Yaşanan Sorunlar

Rüştü ve Salem (2004:55), Türkiye’nin egemenlik hakkı bulunan 27 adet sınır aşan su belirlemiş olup, bunları sınır oluşturan sular ve sınır aşan sular olarak sınıflandırmışlardır. Bunlardan beş adeti Türkiye’nin çeşitli ülkelerle sınırlarını oluştururken, 22 akarsuyun bir kısmı Türkiye topraklarından akmaktadır. Bu akarsular şunlardır (Rüştü ve Salem, 2004:55):

- Afrin Çayı (Türkiye-Suriye-Türkiye)
- Aras Nehri (Türkiye-Azerbaycan-İran-Ermenistan arasında sınır oluşturur)
- Arpaçay (Türkiye- Ermenistan arasında sınır oluşturur)
- Asi Nehri (Lübnan-Suriye-Türkiye)
- Balık Suyu (Türkiye-Suriye)
- B. Circop Suyu (Fırat Nehrinin koludur) (Türkiye-Suriye)
- Culap Deresi (Fırat Nehrinin koludur) (Türkiye-Suriye)
- Çoruh Nehri (Türkiye-Gürcistan)
- Dicle Nehri (Türkiye-Suriye-Irak)
- Drahini Deresi (Hezil Çayının koludur) (Türkiye-Irak)
- Fırat Nehri (Türkiye-Suriye-Irak)
- Habur Çayı (Türkiye-Suriye)
- Hezil Çayı (Dicle Nehrinin koludur) (Türkiye-Irak arasında sınır oluşturur)
- Karacurum Çayı (Türkiye-Suriye)
- Kocadere (Türkiye-Bulgaristan)
- Kura Nehri (Türkiye-Gürcistan-Azerbaycan)
- Meriç Nehri (Bulgaristan-Yunanistan-Türkiye arasında sınır oluşturur)
- Mutlu Deresi (Türkiye-Bulgaristan arasında sınır oluşturur)
- Nerduş Çayı (Türkiye-Suriye)
- Nusaybin Çağpınar (Türkiye-Suriye)
- Sabun Suyu (Afrin Çayının koludur) (Türkiye-Suriye-Türkiye)
- Sacir Suyu (Fırat Nehrinin koludur) (Türkiye-Suriye)
- Sarısu (Türkiye-İran)
- Senpas Suyu (Türkiye-Suriye)
- Şemdinli Çayı (Zap Suyunun koludur) (Türkiye-Irak)
- Zerkani Suyu (Türkiye-Suriye)
- Zap Suyu (Dicle Nehrinin koludur) (Türkiye-Irak)

Bildiri kapsamında, bu sulardan Fırat, Dicle, Asi, Aras ve Meriç, siyasal ve ekolojik bir bakışla değerlendirilmeye çalışılmıştır. Ortadoğu’nun can damarı olarak sayılabilecek Fırat ve Dicle ile aynı coğrafyada bulunan Asi Nehri, sadece su kullanımından kaynaklanan anlaşmazlıkların konusu olmayıp, su üzerinden güvenlik ve terör tartışmalarına da konu olduğu için birlikte değerlendirilmeleri uygun görülmüştür.

3.1. Ortadoğu’da Su Paylaşımı ve Güvenlik Sorunları Çerçevesinde Fırat, Dicle ve Asi

Eski Dünyanın merkezi konumundaki Ortadoğu, bu coğrafyaya can veren nehirler ve tarımsal şartlar için elverişli coğrafi parametreler sayesinde, dünya üzerinde uygarlığın kök saldığı birkaç yerden biri haline gelmiştir. Başta Fırat ve Dicle Nehirleri ile kolları olmak üzere akarsuların suladığı ve “Bereketli Hilâl”, “Verimli Hilâl” gibi adlarla anılan verimli tarım topraklarından oluşan bu coğrafya üzerinde uygarlığın temellerinin atılmasına büyük katkıları bulunan kültürler gelişmiş, bu

coğrafyadaki ülkelerin en güçsüz oldukları dönemlerde bile bu topraklardan köken alan dinsel ve kültürel söylemler dünya tarihine damga vurmaya devam etmiştir.

Ortadoğu'ya egemen olan Osmanlı Devleti'nin gerileyerek çözülmeye başladığı yıllarda, endüstri ve ticaret kapitalizminin beslediği emperyal güçler, ihtiyaçları olan petrolün bol miktarda bulunduğu Ortadoğu coğrafyasını sömürgeleştirme yolunda başarılı bir politika izlemişlerdir. Birinci Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı Devleti'nden tamamen koparılan coğrafyada yapay sınırları olan kukla devletler oluşturularak bölgenin petrol kaynakları emperyalizmin emrine sunulmuştur.

Dünyanın başka bölgelerinde de ülke sınırları çizilirken, tarihsel geçmişe oturan etnik köken, dil, kültür, nüfus gibi pek çok sosyolojik ve demografik parametre ile doğal kaynak zenginliğine bağlı askeri süreçlerin etkisiyle, ekolojik sınırlar dikkate alınmayabilmiştir. Dolayısıyla büyük havzaların bölünmesi, bazı nehirlerin ülkeler arasında paylaşılması, tarihsel sürecin olağan sonuçlarındanır. Ancak günümüzdeki Ortadoğu devletlerinin büyük bir bölümünün sınırları bu ülkelerin iradeleri dışında, emperyalist bir paylaşım ve sömürme yaklaşımıyla çizilmiş; Osmanlı Devleti'nden koparılan coğrafyada uydu devletler oluşturulurken, bunların sınırlarıyla ilgili sorunlar günümüze aktarılmıştır.

Ortadoğu coğrafyasının iki ana su kaynağı olan Fırat ve Dicle ile birlikte Asi Nehri de, ilgili devletler arasında suyun kullanımından kaynaklanan sorunlar üretmenin ötesinde, yakın tarihte güvenlik ve terör sorunlarıyla ilişkilendirilmiş, hatta taraf ülkelerce pazarlık unsuru olarak kullanılmıştır.

Fırat ve Dicle, Türkiye'den doğup Suriye ve Irak topraklarında akışlarına devam eden sınır aşan sulardır. Murat ve Karasu'nun birleşmesinden oluşan Fırat Nehri 2935 km uzunluğundadır. Bunun 1170 km'si Türkiye sınırları içerisindedir. Batman Çayının diğer çaylarla birleşmesi sonucunda oluşan Dicle ise 523 km'si Türkiye topraklarında olmak üzere 1900 km uzunluğundadır. Fırat'ın yıllık debisi ortalama minimum 200 m³/sn, maksimum 4000 m³/sn olup, yıllık su miktarı 35.580.000.000 m³'tür (Fırat, 2009a:141). İran Körfezine dökülmeden 110 km kadar önce birleşerek "Şatt el-Arab" adını almaktadır (Uluatam, 2004:85).

Elazığ'ın 45 km kadar kuzeybatısında birbirine kavuşan Murat ve Karasu, bu noktadan itibaren Fırat'ı oluşturmaktadır. Fırat'ın ana kolları Murat ve Karasu, Doğu Anadolu'ya düşen karlardan beslenmektedir. Türkiye topraklarında Peri Suyu, Pülümür Çayı, Eskiköprü Çayı, Tohma Çayı ve Munzur'un da beslediği Fırat, Birecik yakınlarında Suriye topraklarına girmektedir. Fırat'a, Türkiye topraklarını terk ettikten sonra, kaynaklarını Türkiye'den alan Balık ve Habur Çayı katılmaktadır (Uluatam, 2004:85-87).

Uluatam (2004:85-87), nehir havzasının coğrafi bütünlüğünü dikkate almak yerine ulusal sınırlar ve egemenlik temelinde bir değerlendirme yaparak Fırat'ın sularının kaynağına dair bir saptamada bulunmaktadır. Buna göre,

Balık ve Habur'dan sonra Fırat'ı besleyen ciddi bir su kaynağı bulunmamakta; Suriye'den Irak topraklarına geçen Fırat Nehri Balık ve Habur'dan sonra yağmur sularıyla beslenmektedir. Fırat'ı besleyen kaynaklar dikkate alındığında Fırat sularının % 98'inin Türkiye'den kaynaklandığı sonucuna varılmaktadır. Balık ve Habur'un Suriye topraklarında olduğu kabul edilse bile Fırat'a Türkiye kaynaklı suların katkısı % 88'e inmektedir.

Fırat gibi Türkiye topraklarından doğup, Cizre yakınlarında Türkiye-Suriye arasında sınır oluşturduktan sonra Irak topraklarına giren Dicle, Fırat'tan farklı olarak Irak topraklarında doğan akarsularla da beslenmektedir. Doğu Anadolu'daki yükseltilere düşen karlarla beslenen ve başlıcaları Berkilin Çayı, Batman Çayı, Bitlis Çayı, Ilisu, Botan Çayı ve Garzan Çayı olan akarsuların Türkiye sınırları içinde; Büyük Zap ve Hezi'nin ise Irak topraklarında katıldığı Dicle'ye, Suriye'nin su katkısı yok denecek kadar azdır. Irak'ta doğan akarsularla da beslenen Dicle sularının % 40'ının kaynağının Türkiye, % 60'ının kaynağının ise Irak olduğu belirtilmektedir (Uluatam, 2004:88-89). Dicle'nin yıllık debisi ortalama minimum 240 m³/sn, maksimum 6000 m³/sn olup, yıllık su miktarı 48.670.000.000 m³'tür (Fırat, 2009a:141).

Basra Körfezi'ne dökülmeden önce birleşen ve tek bir akarsu havzası olarak değerlendirilmesi gereken Fırat ve Dicle havzaları Türkiye, Suriye ve Irak arasında paylaşım sorunu yaratırken,

Lübnan'dan doğup Suriye topraklarından geçtikten sonra Türkiye'den denize dökülen Asi Nehri de Türkiye ile Suriye arasında anlaşmazlığa neden olmaktadır.

Toplam uzunluğu 287 km olan Asi Nehri Lübnan'daki Bekaa Vadisi'nde doğup bu ülke topraklarında güneyden kuzeye doğru 40 km kadar aktıktan sonra Suriye sınırlarına girmektedir. Bu ülkede aynı yönde 159 km akan nehir Hatay İli'nde Türkiye topraklarına girdikten sonra kuzeyden gelen Karasu ve Afrin Çayı ile beslenmektedir. Türkiye topraklarında 88 km yol alan Asi Nehri Antakya'nın güneybatısından Akdeniz'e dökülmektedir (Uluatam, 2004:98-99).

Türkiye'nin güney komşularıyla imzaladığı ve akarsulara ilişkin maddelerin de bulunduğu antlaşmaların tarihi 1920'lere dayanmaktadır. Bu konuyu içeren ilk antlaşma, o tarihte Suriye'nin mandater devleti olan Fransa ile 1921'de imzalanan Ankara Antlaşması'dır. Antlaşmanın 12. maddesinde Kuveik Suyu ve Fırat'ın sularına değinilerek hakkaniyet ilkesi gözetilmiştir. 1926 tarihli Dostluk ve İyi Komşuluk İlişkileri Sözleşmesi'nin 13. maddesinde ise suların verimini artırmak için iki ülke arasındaki çalışmalarda işbirliği yapılması öngörülmüştür (Fırat, 2009b:142). Ancak Suriye, mandater Fransa'nın imzaladığı bu antlaşmaları tanımamaktadır (Yıldız ve Özbay, 2009:305). Türkiye'nin doğrudan Suriye ile 1939 yılında imzaladığı bir antlaşma ile de Asi Nehri ve Afrin Çayı'nın hakça paylaşılması kararlaştırılmıştır (Mazlum 2003:143).

Türkiye'den doğarak Türkiye toprakları dışında denize boşalan Fırat ve Dicle yanısıra Türkiye ile Suriye arasında anlaşmazlık nedeni olan Asi Nehri konusunda Suriye 1939 yılında üstlendiği taahhütleri hiçbir zaman yerine getirmemiştir. Antlaşma ile Asi'nin sularının hakça paylaşılması kabul edilmesine rağmen, uygulamada Asi'nin suları Suriye tarafından bitirilme derecesinde kullanılmıştır.

Türkiye ile Irak arasında 1946 yılında imzalanan Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması'nın 1 numaralı eki "Dicle, Fırat ve Kolları Sularının Düzene Konması Protokolü"dür. Fırat ve Dicle ile ilgili ortak çalışmalar yapılmasını konu alan protokolün dördüncü maddesi Türkiye'yi bağlayıcılığı açısından dikkate değerdir. Protokolün bu maddesine göre Türkiye'nin söz konusu akarsular üzerinde barajlar da dahil olmak üzere yapacağı her tesis için Irak'la anlaşma yapması gerekmektedir.[6] Protokolün geneli Irak'ın düzenli su alması temelinde olup bu konuda Irak'a mali yükümlülükler getirilmiştir. Türkiye açısından bağlayıcı olan bu protokol iki ülke tarafından da göz ardı edilmiştir (Fırat, 2009b:142).

1923 yılında imzalanan Lozan Antlaşması'nın 109. maddesi de suların kullanım hakkıyla ilgilidir. Antlaşmanın bu maddesi ile Fırat ve Dicle'yi kullanan ülkelerin Birinci Dünya Savaşı öncesinde kazanılmış haklarının korunması kararlaştırılmıştır (Rüştü ve Salem, 2004:61).

Fırat ve Dicle üzerinde baraj yapılması daha Atatürk döneminde düşünülmüş olup her iki nehirde de su ölçümlerine bu dönemde başlanmıştır. 1950'li yıllarda Fırat üzerine baraj yapılmasıyla ilgili ciddi adımlar atılmış; 1966 yılında Keban'ın yapımına başlanmış, 1974 yılında da işletmeye açılmıştır.[7] Türkiye, Fırat üzerinde Keban'dan sonra Karakaya Barajı projesini hayata geçirirken 1977'de Urfa tünelleri açılmaya başlanmıştır. 1962'de "Aşağı Fırat Kalkınma Projesi" adıyla başlayan projenin adı 1980'de "Güneydoğu Anadolu Projesi" (GAP) olarak değiştirilmiştir (Yıldız ve Özbay, 2009:24-26). GAP kapsamında öngörülen 22 barajdan 13 tanesi, 19 hidroelektrik santralinden 7 tanesi tamamlanmıştır (Aydoğdu ve Yenigün, 2006:1156).

Fırat ve Dicle sularının paylaşımı konusu 1960'larda Türkiye, Irak ve Suriye arasındaki görüşmelerin gündemine girmiştir. Ancak bu konu 1980'lerde teknik boyutu aşarak siyasal içerik kazanan ciddi bir sorun haline gelmiştir (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2009:140).

Irak henüz 1970'li yıllarda, Karakaya Barajı'nın yapımı sırasında suya karşı petrol kozunu oynamıştır. Irak'ın 1977'de Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattına petrol vermeyi durdurmasının görünür nedeni Türkiye'nin borçlarını ödememesi, gerçek nedeni ise Fırat'ın suyunun bir bölümünün Karakaya Barajı'nda tutulacak olmasıydı. Irak'ın boru hattına tekrar petrol verilmesinin ön koşulu olarak Fırat'ın sularının doğal akışına bırakılmasını istemesi bu görüşü doğrulamaktadır (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2009:142-143).

Türkiye, 1980'lere kadar bu ülkelerle Fırat ve Dicle'nin suları konusunda herhangi bir hukuki belge imzalamamıştır.

Türkiye, Irak ve İran'daki bazı gelişmeler nedeniyle, Türkiye'nin günümüze kadar uzanan dönemine damgasını vuracak ve özellikle 1980'lerde Fırat ve Dicle'nin sularıyla sıklıkla ilişkilendirilecek olan Kürt sorunu açısından 1979 yılı bir dönüm noktası olmuştur. 1979'da Irak'ta yönetim, İran'da ise hem rejim hem de yönetim değişmiş; iki ülke 1980'de sekiz yıl sürecek bir savaşa başlamışlardır. Savaşın başlamasından on gün önce Türkiye'de iktidara el koyan askeri yönetim Irak ile İran arasında taraf tutmamıştır. Bu süreçte İran Kürt örgütlerine yakınlaşmış; 12 Eylül'den sonra Türkiye'den kaçan Kürtler'in Suriye'ye giderek burada faaliyet göstermesi de Türkiye-Suriye ilişkilerini gerginleştirmiştir. Suriye ve İran'ın Kürt örgütleriyle işbirliği yapması Türkiye'yi Irak'a yaklaştırmıştır. Bu yakınlaşmanın somut göstergelerinden biri, Karakaya Barajı'nın su tutması sırasında Irak'ın Türkiye'den Fırat'tan daha fazla su bırakması talebinde bulunması karşısında Türk tarafının bu talebi reddetmesine rağmen bir teknik komite kurarak konuyu incelemeyi kabul etmesidir.[8] Bu komitenin çalışmaları sonucu 12 Aralık 1980'de iki ülke arasında petrol, sulama ve ulaştırma konularını içeren bir antlaşma imzalanmıştır (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2009:130-131).

1980'li ve 90'lı yıllarda PKK'ya en büyük desteği veren Suriye ile 1987 yılında "Ekonomik İşbirliği Protokolü" imzalanmıştır. Bu protokol 1987 yılında tamamlanan Karakaya Barajı'nın yapımı sırasında Türkiye'nin Suriye'ye verdiği dolaylı su taahhüdünü doğrudan taahhüde çevirmek istemesi nedeniyle imzalanmıştır. Ancak protokol su paylaşımı dışında da birçok konuda işbirliği öngörmektedir. Türkiye bu protokol ile Suriye'nin PKK'ya verdiği desteğin azalacağını umuyordu. Protokolle Türkiye, Fırat'ın sularının kalıcı bölüştürülmesi sağlanana kadar Suriye'ye 500 m³/sn su bırakmayı, eğer su miktarı 500 m³/sn'nin altına düşerse sonraki yıl aradaki farkı kapatmayı taahhüt etmiştir. Buna göre Türkiye Fırat'ın sularının yaklaşık yarısını Suriye'ye vermeyi kabul etmiştir. Irak'ın bu protokolden memnun olmaması üzerine zamanın başbakanı bu protokolün geçici olduğunu, kalıcı anlaşmanın Türkiye-Suriye ve Irak arasında imzalanacağını söylemiştir (Mazlum, 2003:143-144).

Türkiye-Suriye-Irak üçgeninde su-petrol-PKK üçlüsü ekseninde şekillenen pazarlıklara gönderme yapan bir örnek olarak, Irak'la 1977'de yaşanan Karakaya Barajı'nda su tutulmasına dayalı petrol krizi sırasında Enerji Bakanı olan Deniz Baykal'ın 1995 yılında Dışişleri Bakanı iken dile getirdiği sözler verilebilir. Baykal 1995'deki bir konuşmasında, "Suriye komşu bir devlet olarak terörist bir örgütün karargahı olmaya son vermelidir. Terörün kanıyla kirlenen ellerin daha fazla 'su' ile temizlenebileceği düşünülebilir. Ancak Türkiye hiçbir zaman terörün kullanılmasına karşılık su pazarlığı yapmayacaktır" diyerek su ile terör arasındaki ilişkiye değinmiştir (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2009:140).

Deniz Baykal'ın konuşmasında geçen "daha fazla su" söylemi, Türkiye'nin Fırat ve Dicle üzerinde yaptığı barajların güney komşularında geçmiş yıllarda sebep olduğu başka bir korkuyu da çağrıştırmaktadır. Fırat ve Dicle üzerinde yapılan barajlarda biriktirilen suyun baraj kapakları açılarak serbest bırakılmasıyla komşu ülke topraklarında su baskınlarına neden olabileceği ve bunun Türkiye tarafından bir tehdit unsuru olarak kullanılması olasılığı, 1980'li ve 90'lı yıllarda adı geçen nehirlerin alt havzalarındaki ülkeler için bir korku kaynağı olmuştur.

Türkiye, özellikle 1980'li yıllardan itibaren yükselen bölücü terör nedeniyle terörü destekleyen ülkelerin başında gelen Suriye ile ilişkilerinde suyu bir koz olarak kullanmaya başlamıştır. Ancak yine de Türkiye, kendisi de ihtiyaç duymasına rağmen güney komşularına önemli miktarda su vermiştir.

Türkiye ile susuzluktan yakınan Irak'ın kişi başına su kullanımı birbirine yakındır; ancak bu miktar Irak'ta daha yüksektir. 1990'lı yıllarda Türkiye'de kişi başına su kullanımı 1800 m³/yıl iken Irak'ta 2000 m³/yıl olarak belirlenmiştir (Şehsuvaroğlu, 1997:24). Ancak nicel yeterliliğine rağmen Irak'ın su kaynakları 2003 yılındaki ABD işgalinden sonra önemli ölçüde kirlenmiştir (Dalar, 2009:96).

Türkiye, Fırat ve Dicle'nin sularını paylaşımı sorununa egemenlik boyutuyla yaklaşmaktadır. Kendi topraklarından doğan bu sular üzerinde her türlü yetkisi olduğunu düşünen Türkiye, bu sular kendi egemenliğindeki topraklardan kaynaklandığı için sulardan kendisinin faydalanmasının öncelikli

olduğunu, bu suların uluslararası alanda tartışılmamasını, ihtiyacı dışında kalan sulardan diğer devletlerin faydalanabileceğini belirtmektedir. Türkiye'nin görüşüne göre bu suların kullanımı teknik bir konu olup ancak taraflarca teknik düzeyde çözülebilecektir. Bu bağlamda Türkiye, havzadaki bütün su kaynaklarının adil, akılcı ve optimal kullanılabilmesi için her üç ülkenin ortak çalışmasını önermiş ve bu doğrultuda bir plan sunmuştur (Dalar, 2009:95).

Türkiye'nin savunduğu bir tez de Fırat ve Dicle'nin iki ayrı havza değil, tek bir havza olduğudur. Bu savına gerekçe olarak bu iki nehrin denize dökülmeden önce doğal olarak birleşmesi ile Irak'ta yapılan bir kanal aracılığıyla Dicle'den Fırat'a suların aktarılabilmesini göstermektedir. Irak ise Fırat ve Dicle'yi uluslararası su olarak kabul etmekte ve Dicle ile Fırat Havzasını ayrı havzalar olarak düşünmektedir. Irak'a göre ortak teknik heyetlerin amacı kıyıdaş olan üç devletin makul paylarını tespit etmek olmalıdır (Dalar, 2009:95).

Fırat ve Dicle konusunda aşağı kıyıdaş ülke olan Suriye'nin, Türkiye'nin aşağı kıyıdaş ülke durumuna düştüğü Asi konusundaki tutumu tam tersidir. Fransa mandası olduğu 1930'lu yıllarda Asi üzerinde sulama tesisleri yapan Suriye, Hatay'ı kendi toprağı kabul ettiğinden bu nehri Türkiye ile görüşme konusu yapmaya yanaşmamaktadır. Nehir üzerinde bulunan bir barajın 2002 yılında yıkılmasıyla Suriye toprakları yanında Hatay'ı da sel basmıştır. Suriye Hatay üzerinde egemenlik iddiasıyla bu konuda da Türkiye'yi bilgilendirmemiştir. Kışın zaman zaman bilgi vermeden Asi üzerindeki beş barajın kapaklarını açarak Hatay'ı su basmasına neden olan Suriye, yazın ise nehre hiç su vermemektedir. Yaz aylarında akan az miktarda su ise yoğun bir kirlilik yükü taşımaktadır. Böylece Amik Ovası'nın verimli toprakları yazın susuz kaldığı gibi aynı zamanda zehirlenmektedir. Türkiye bu yüzden Asi'yi de Fırat ve Dicle ile birlikte ele almak istemektedir (Dalar, 2010:110-111).

Türkiye'nin Suriye ve Irak'la paylaştığı sınır aşan sular arasında en önemli üç akarsu olarak değerlendirilen Fırat, Dicle ve Asi paydaş ülkeler arasında özellikle 1980 sonrasında sorun kaynağı olmuş, güvenlik ve terör konularıyla ilişkilendirilmiştir. Türkiye'de 1980'lerde yükselen bölücü terör nedeniyle özel olarak ele alınan Güneydoğu Bölgesi'ndeki etnik unsurlar da Türkiye'nin Fırat ve Dicle üzerindeki egemenlik haklarını kullanımına etnik siyaset temelinde yaklaşmaktadır. Ancak bu konuya değinmeden önce Fırat, Dicle ve Asi'ye kıyıdaş olmayan ancak yayılmacı politikasıyla bu sular ve suladığı topraklar üzerinde emelleri olduğu söylenen bir Ortadoğu ülkesi olan İsrail'in konuyla ilgisine de değinmek faydalı olacaktır.

Kurulduğu 1948 yılından beri hemen hemen tüm politikalarına Tevrat üzerinden yön veren İsrail'in uzun vadeli su politikaları Nil ve Fırat üzerinden biçimlendirilmektedir (Güngörmüş Kona, 2006:57).

Türkiye'nin Güneydoğu Bölgesi, İsrail'in ihtiyaç duyduğu su ve toprak açısından zengindir ve İsrail bölgeye ve Kürtler'e ilgisini esirgememektedir. GAP'la 1993'de yoğun bir biçimde ilgilenmeye başlayan İsrail daha sonra Türkiye'den açıkça Fırat'ın sularını talep etmiştir. Manavgat'ın sularını da satın almak isteyen İsrail'in Ortadoğu'nun su kaynaklarına ilgisi, su sıkıntısı çekmesinden çok suyu politik bir araç olarak kullanma isteğine bağlanmaktadır (Güngörmüş Kona, 2006:58-62).

Ortadoğu'nun sınır aşan sularıyla ilgili uluslararası çerçeve ve ilgili devletlerin söylemleri bu durumda iken, Fırat ve Dicle, Türkiye'nin Güneydoğu Bölgesi'nde her geçen gün ağırlığını artıran Kürt söylemleri ve bölgenin doğal ve kültürel mirası bağlamında korumacı çevrelerin eleştirileri ile Türkiye'de bir iç politika malzemesi haline de getirilmiştir.

Fırat-Dicle Havzasındaki sulama ve enerji yatırımlarının Kürtçü bakış açısında göre nasıl değerlendirildiğinin ipuçları şu sözlerden çıkarılabilir: "Ancak başlangıcından bu yana bu proje, Türk Devleti'nin uzunca bir süredir izlemekte olduğu egemen Türk toplum ve kültürü içinde asimile etme politikası tarafından bu politikanın bir payandası olarak kullanılmaktadır" (Kurdish Human Rights Project, 2002:22).

Türkiye'nin Fırat-Dicle Havzasındaki su politikaları etnik siyaset taraftarlarınca yukarıdaki bakış açısıyla eleştirilirken, doğal ve kültürel mirasa verdiği zarar nedeniyle korumacı çevrelerin de eleştirilerine maruz kalmaktadır. Barajların neden olacağı ekolojik yıkım yanında, Hasankeyf gibi önemli bir kültür mirasının sular altında kalmasını da eleştiren doğa korumacı sivil toplum kuruluşları,

Fırat-Dicle Havzasının ekolojik değerleri ile barajların etkilerini içeren bilimsel raporlar yayınlamakta ve kamuoyu oluşturmaya çalışmaktadırlar.

Fırat vadisi doğal ekosistemlerinin tahrip edilmesinden sonra Dicle vadisi Türkiye'nin güneydoğusunda havzaya özgü biyolojik çeşitlilik değerlerini barındıran son habitat olarak değerlendirilmektedir. Vadide yapılan bilimsel araştırmalar sonucunda Dicle Nehri'nin Türkiye sınırlarında kalan bölümünde beş adet "Önemli Doğa Alanı" (ÖDA) belirlenmiştir. Ancak bu beş ÖDA parça parça olmayıp nehir boyunca bütünlük oluşturan bir "öncelikli alan" oluşturmaktadır. Bu alan, "her türlü biyolojik çeşitlilik ve süregelen ekolojik süreçler için muazzam öneme sahip" görülmektedir (Ahunbay ve Balkız, tarihsiz:6).[9]

Havzada yapılan barajların çevresel (doğal ve kültürel) duyarlılık taşımadığı, Türkiye'nin Fırat ve Dicle üzerindeki projelerine yönelik olarak getirilen ciddi ve tutarlı bir eleştiri olup Türkiye'nin çevresel duyarsızlığının acı örneklerini oluşturmaktadır.

2.2. Ufuktaki Sorunlarıyla Aras

Bingöl Dağlarından doğan Aras Nehri Türkiye topraklarında 548 km aktıktan sonra İran ve Azerbaycan sınırlarını oluşturarak ülkemizi terk etmektedir. Toplam uzunluğu 1059 km olan nehir sularını Hazar Denizi'ne boşaltmaktadır (Cirit, 2007:36).

Aras'ın Türkiye'de kalan bölümü üzerinde enerji ve sulama projeleri bulunmaktadır. Bu projelerin gerçekleştirilmesiyle İran ve Azerbaycan'a bırakılan su miktarında önemli bir azalma olacağından Suriye ile yaşanan sorunların benzerlerinin bu ülkelerle de yaşanma olasılığı yüksektir. İran Aras konusunu şimdiden sorun olarak görmeye başlamış olup nehrin sularının % 50 oranında azaldığı iddiasındadır (Cirit, 2007:36).

2.3. Meriç: Yazın Kuraklık, Kışın Sel

Bulgaristan topraklarından doğan 490 km uzunluğundaki Meriç Nehri, Bulgaristan-Yunanistan ve Yunanistan-Türkiye sınırlarını oluşturduktan sonra Enez yakınlarında Ege Denizi'ne dökülmektedir. Türkiye ve Yunanistan'ın nehrin her iki kıyısında yaptıkları setler sayesinde taşkın sorunu çözümlenmiş olmasına rağmen Türkiye'nin Bulgaristan ile sorunları sürmektedir. Meriç ve kollarında yaptığı barajlarda nehrin hemen hemen tüm suyunu biriktiren Bulgaristan, nehrin alt kıyıdaş ülkeleri olan Türkiye ve Yunanistan'ın su sıkıntısı çekmesine neden olmaktadır. Meriç'in suladığı topraklarda 1993 yılında yaşanan kuraklık yüzünden Türkiye Bulgaristan'dan su satın almak zorunda kalmıştır (Cirit, 2007:34-35).

Meriç'in Türkiye, Yunanistan ve Bulgaristan'ın ortak suyu olmasına rağmen bu üç ülke arasında imzalanmış bir uluslararası hukuk belgesi bulunmamaktadır. Farklı zamanlarda Türkiye ile Yunanistan ve Türkiye ile Bulgaristan arasında imzalanmış antlaşma ve protokollerle ikili sorunlar çözülmeye çalışılmıştır.

Meriç Nehri Lozan Antlaşması'yla Türkiye ile Yunanistan arasında sınır olarak belirlenmiş ancak suyun kullanımı ile ilgili konulara yer verilmemiştir. İki ülke arasında 1934 ve 1963 yıllarında imzalanan protokollerde kıyıdaş devletlerin birbirine zarar vermemesi kararlaştırılmıştır. Türkiye ile Yunanistan arasındaki çalışmalara katılmayan Bulgaristan nehrin sularını önemli ölçüde azalttığı gibi su kalitesini de çok bozmaktadır. 1993 yılında Bulgaristan'dan su satın alan Türkiye'nin bu davranışı Fırat ve Dicle konusunda savunduğu yukarı kıyıdaş ülke hakları ile uyumlu bir davranış olarak değerlendirilmektedir (Cirit, 2007:38-39).

Türkiye ile Bulgaristan arasında Meriç'in sularından yararlanma konusunda imzalanan temel antlaşma 1968'de imzalanan "Türkiye Cumhuriyeti ile Bulgaristan Halk Cumhuriyeti Arasında İki Memleket Topraklarından Akan Nehirlerin Sularından Faydalanmada İşbirliği Yapılması Konusunda Antlaşma"dır. Antlaşma iki devlet arasında işbirliği ve bilgi verme, masraflara katılma, karşı tarafa önemli zarar vermeme konularını içermektedir. 1975 yılında imzalanan "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Bulgaristan Halk Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Uzun Vadeli Ekonomik, Teknik, Sınai ve Bilimsel İşbirliği Antlaşması" ile iki devletin paydaş oldukları suların kullanımı ile ilgili konular belirlenmiştir (Cirit, 2007:39-40).

Bulgaristan'ın Meriç Nehri'nde uyguladığı su politikaları yüzünden yazın kuraklık yaşayan Türkiye, kışın baraj kapaklarının açılması nedeniyle sellerle karşı karşıya kalmaktadır. Hemen hemen yağışların yoğun olduğu her kış mevsimi gibi Şubat 2010'da da Edirne ve çevresindeki yerleşimler, üniversite kampüsü, karayolları ve kırsal sular altında kalmıştır (Hürriyet, 2010).

Meriç'in doğal su rejiminin aşırı derecede bozulmasının hemen hemen hiç dillendirilmeyen bir etkisi de Meriç Deltası sulak alan ekosistemi üzerindeki olumsuz etkileridir.

Önemli bir kısmı Yunanistan sınırlarında kalan Meriç Deltası'nın Türkiye'de kalan bölümündeki farklı sulak alan türleri, çok sayıda kuş türünün üremesi ve kışlaması için dünya çapında önem taşımaktadır. Delta, 50'nin üzerinde kriteri sağlayan bir "Önemli Doğa Alanı" olarak belirlenmiştir (Eken vd., 2006:92-94).

3. Sonuç

Ülkeler arasındaki siyasal sınırların, doğal bütünlüğün sağlandığı temel coğrafi birim sayılan havza sınırları ile örtüşmemesi, siyasal sınırların ekolojik birimleri bölmesine neden olmuştur. Bu tür siyasal bölünmelerin en karakteristik örneği sınır aşan su havzalarında görülmektedir. Dolayısıyla bu havzalardaki en önemli doğal kaynak sayılabilecek suyun paylaşımı ve havzada yaşanan ekolojik sorunlar havzada toprakları bulduran tüm ülkeleri ilgilendirmektedir.

Dünya nüfusundaki artış karşısında su kaynaklarının yetersiz kalması, özellikle Ortadoğu gibi su sıkıntısı çeken coğrafyalarda, ülkeler arasında paylaşılmış tatlı su kaynaklarının değerini daha da artırmaktadır. Bu bağlamda tarih boyunca Ortadoğu'ya can veren nehirler olan Fırat ve Dicle ile kolları, sadece taraf ülkeler olan Türkiye, Irak ve Suriye'nin değil, Ortadoğu'nun dinamik ve egemenlik alanını genişletmek isteyen ülkesi İsrail ile küresel emperyal güçlerin de ilgi alanına girmektedir. Ancak bu sular üzerindeki hesaplar salt su paylaşımı ile ilgili olmayıp, ilgili ülkelerin sınırlarının değiştirilmesi ve yeni kukla devletler kurulması planlarını da içeren küresel hesapların bütünü doğrultusunda biçimlenmektedir. Su, Ortadoğu siyasi coğrafyasını değiştirmede petrolün önüne geçen bir öge olarak kimi ülkelere egemenlik ve güç göstergesi olarak ele alınmaktadır. Ancak iki taraf ülke olan Suriye ve Türkiye'nin rolleri değiştikleri Asi ve Fırat örnekleri karşılaştırıldığında, Suriye'nin kendini her iki durumda da haklı gördüğü anlaşılmaktadır. Türkiye ise, üst kıyıdaş ülke konumunda Fırat ve Dicle için savunduğu tezleri, alt kıyıdaş ülke olduğu Meriç'te kendi aleyhine, Bulgaristan lehine kabul ettiğini göstererek gerektiğinde Meriç'in sularını Bulgaristan'dan satın almıştır.

Meriç'in sularının paylaşımı, ilgili ülkeler arasında etnik sorunlar, terörist ve bölücü unsurların kullanımı ve petrol vb. doğal kaynakların paylaşımı gibi konularla ilişkilendirilmediğinden görece olarak kolay çözülebilir niteliktedir. Taraf olan her üç ülkenin topraklarında tam egemen olması, bölgenin küresel güç gösterileri ve paylaşım savaşlarının uzağında olması gibi makro politik etkenler de Meriç sorununun yalınlığına katkıda bulunmaktadır. Ancak bu örnekte konu genellikle su paylaşımı boyutuyla ele alınmakta olup, su yönetiminin Önemli Doğa Alanı olan nehir deltasındaki ekolojik etkileri hemen hemen hiç ele alınmamaktadır.

Aras Nehri ise ilgili ülkeler arasında günümüze kadar çok ciddi sorunların yaşanmadığı bir sınır aşan su olmakla birlikte, Türkiye'nin su yönetim projeleri gelecekte sorun yaratacağına benzemektedir.

Hem doğal kaynak yönetimi hem de uluslararası politik ve hukuksal yönleri bulunan sınır aşan sular konusu, muhakkak ki uluslararası hukuk ve devletlerarası ilişkiler bağlamında ilgili ülkeler ve küresel emperyal güçlerin üst düzey sivil ve askeri bürokrasi ile uluslararası örgütleri ilgilendiren hukuksal ve bürokratik bir konudur. Ayrıca yadsınamayacak bir güvenlik yönü de vardır. Türkiye'de özellikle son on yıl içinde bilimsel, politik ve bürokratik alanda gündeme gelmeye başlayan sınır aşan sular sorunu, sektörel su gereksinimi ve egemenlik hakları temelinde ele alınmakta, su yönetiminin çevre yönetiminin bir parçası olduğunu dikkate alan ekolojik bir yaklaşımla bağdaştırılmamaktadır. Bu bağlamda sorun, tüm planlama ve yönetim alanlarında olduğu gibi konuya üst bütüncül ekolojik birimler olan havza ölçeğinde bakamayan sektörel (parçacı) çözümler üretme yanlılığına düşmektedir.

Doğal kaynaklar ekolojik verilere göre değil, siyasi ve askeri çözümlere göre paylaşılmaya ve yönetilmeye çalışılmaktadır.

Ekolojik verilerin ve ekosistemin bütünlüğü ilkesinin göz ardı edildiği doğal kaynak kullanımı, ülkelere kısa erimli yararlarla siyasi başarılar getirirse de, uzun vadeli sosyoekonomik kalkınmanın anahtarı, “yurt” olarak adlandırılan coğrafyaları ekolojik yıkımlardan korumakla gerçekleştirilebilir.

Başta sınır aşan sular olmak üzere uluslararası havzaların yönetimi, paylaşım temelinde değil, ekolojik sürekliliğin ve dengenin sağlanması temelinde ve elbette hukuki egemenlik haklarına karşılıklı saygılı olarak gerçekleştirilecek bilimsel tabanlı işbirliğine dayandırılmalıdır.

Notlar

1. Burada, su paylaşımının neden olabileceği bireysel ve toplumsal çatışmaları, “Susuz Yaz” öyküsünde, bir köy örneğinde ve 1960 gibi çok erken bir tarihte başarıyla kaleme alan Necati Cumalı’yı anmak ve anımsatmak isterim.
2. Burada, Fransızca’da su anlamına gelen “eau” sözcüğüyle Sümerler’in su tanrısının adı arasındaki benzerliğe dikkat çekmek isterim.
3. Açıkça belirtilmemekle birlikte enerji üretimi için harcanan su da bu kapsamda değerlendirilmiş olmalıdır.
4. Bu çalışmada böyle bir ayırım gözetilmeyip, sınır oluşturan sular da sınır aşan sular kapsamında ele alınmıştır.
5. Burada her ne kadar hidroelektrik santralleri suların nicelik yönünden değişmediği bir kullanım olarak gösterirse de, suların barajlarda biriktirilerek kullanıldığı santrallerin bu kapsamda ele alınmaması düşüncesindeyim.
6. Yıldız ve Özbay’a (2009:305) göre bu madde, Fırat ve Dicle ile kolları üzerinde kurulacak bir tesis konusunda Türkiye’nin Irak’a haber vermeyi kabul ettiğini, su paylaşımı konusundan herhangi bir yükümlülük üstlenmediğini belirtmektedir.
7. Mazlum (2003:82), Keban Barajı’nın yapımına 1965 yılında başlanıp 1973 yılında tamamlandığını belirtmektedir. 13 Haziran 1966 tarihli Milliyet Gazetesi’nin birinci sayfasında verilen “Keban Barajının Temeli Atılıyor” başlıklı haberde “Keban Barajının temeli bugün törenle atılacaktır” denilmektedir. Buna göre barajın temeli resmen 12 Haziran 1966’da atılmıştır. 10 Eylül 1974 tarihli Milliyet Gazetesi’nin birinci sayfasındaki “Türkiye’nin En Büyük Barajı Keban Açıldı” başlıklı habere göre barajın resmen 9 Eylül 1974 tarihinde açıldığı anlaşılmaktadır.
8. 1980’de kurulan bu komiteye 1983 yılında Irak da katılmış, ancak üçlü komite 1993 yılından sonra toplanamamıştır.
9. Havzanın biyolojik değerleri ve ekolojik önemi için bkz. Eken, G., Bozdoğan, M., İsfendiyaroğlu, S., Kılıç, D.T. ve Lise, Y. (Eds.) (2006) *Türkiye’nin Önemli Doğa Alanları*. Doğa Derneği, Ankara.

Referanslar

- Ahunbay Z. ve Balkız Ö. (tarihsiz). *Hasankeyf ve Dicle Vadisi’nin Yüksek Evrensel Değeri*. Doğa Derneği, Ankara.
- Aydoğdu M. H. ve Yenigün K. (2006). “Sınır Aşan Sularda Su Politikalarının Değerlendirilmesi ve Türkiye’de Durum; GAP Bölgesi Örnekleme”. *GAP V. Mühendislik Kongresi*. Şanlıurfa. Bildiriler Kitabı. 1150-1160.
- Aytemiz L. ve Kodaman T. (2006). “Sınır Aşan Sular Kullanımı ve Türkiye-Suriye İlişkileri”. *TMMOB Su Politikaları Kongresi*. Ankara. Bildiriler Kitabı. 527-537.
- Cirit H. (2007). *Sınır Aşan Sular ve Türkiye*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı. Diyarbakır.
- Dalar M. (2009). “Irak’ın Su Gerçeği: Sorun Su Kaynaklarının Yetersizliği mi?”. *Ortadoğu Analiz* 9: 85-100.
- Dalar M. (2010). “Asi Nehri’nin Türkiye-Suriye İlişkileri Üzerindeki Etkisi ve Geleceği”. *Ortadoğu Analiz* 15: 106-113.
- Değirmenci S. (2007). *Türkiye’de Sınır Aşan Sular ve Fırat-Dicle-Asi Nehirleri Bağlamında Orta Doğu’da Su Sorunu*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı. Denizli.
- Eken, G., Bozdoğan, M., İsfendiyaroğlu, S., Kılıç, D.T. ve Lise, Y. (Eds.) (2006). *Türkiye’nin Önemli Doğa Alanları*. Doğa Derneği, Ankara.
- Fırat M. (2009a). “Fırat, Dicle ve Asi’nin Fiziki Özellikleri ve Tarafların Kullanım Hedefleri” kutusu. *Türk Dış Politikası-Kurtuluş Savaşından Bugünü Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt II: 1981-2001* (Ed: B. Oran). 11. Baskı. İletişim Yayınları. İstanbul.
- Fırat M. (2009b). “Türkiye ile Suriye ve Irak Arasında Akarsulara İlişkin İkili Anlaşmalar” kutusu. *Türk Dış Politikası-Kurtuluş Savaşından Bugünü Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt II: 1981-2001* (Ed: B. Oran). 11. Baskı. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Fırat M. ve Kürkçüoğlu Ö. (2009). “Orta Doğu’yla İlişkiler (Arap Devletleriyle İlişkiler)”. *Türk Dış Politikası-Kurtuluş Savaşından Bugünü Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt II: 1981-2001* (Ed: B. Oran). 11. Baskı. İletişim Yayınları. İstanbul. 124-149.
- Güngörmüş Kona G. (2006). “İsrail’in Su Politikası ve Ortadoğu”. *Karizma*: 57-62.
- Hürriyet (2010). “Meriç Nehri Taştı, Pazar Karayolu Kapandı”. 16 Şubat 2010.
- Karadağ A. A. ve Uzun O. (2009). “Havza Yönetimi ve Türkiye’nin Sınır Aşan Su Politikalarına Etkisi”. *I. Uluslararası Davraz Kongresi*. Isparta. Bildiriler Kitabı. 1675-1693.
- Kurdish Human Rights Project (2002). *Türkiye’de Baraj Yapımının Alt Havza Etkileri*. <http://www.khrp.org/khrp-news/human.../60-dicle-ve-firat-su-sorunu.html> (10.10.2010).

- Kutsal E. (2009). "İsrail-Filistin İhtilafı Özelinde Politik Bir Araç Olarak Su". *Bilge Strateji* 1: 88-99.
- Mazlum İ. (2003). *Çevresel Güvenlik ve Ortadoğu Bölgesi'nde Sınırşan Sular: Dicle-Fırat Havzası Örneği*. Basılmamış Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı. İstanbul.
- Özesmi, U. (2010). *Yasak Meyve-Cehennemden Çıkış*. TB Yayıncılık. İstanbul.
- Rüştü I. ve Salem K. (2004). "Türkiye'nin Sınırşan Akarsu Anlaşmalarına Coğrafi Açıldan Bir Bakış". *Marmara Coğrafya Dergisi* 10: 53-72.
- Şehsuvaroğlu L. (1997). *Su Barışı-Türkiye ve Ortadoğu Su Politikaları*. Gümüşmotif Yayınları: 1. İstanbul.
- Tiryaki, O. (tarihsiz). *Sınır Aşan Sular ve Ortadoğu'da Su Sorunu*. 2. Baskı. Cem Ofset. İstanbul.
- Uluatam, Ö. (2004). *Damlaya Damlaya (Ortadoğu'nun Su Sorunu)*. 2. Baskı. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: 372. İstanbul.
- U.S. Geological Survey (2010). <http://ga.water.usgs.gov/edu/earthwherewater.html> (02.10.2010).
- Yıldız D. ve Özbay Ö. (2009). *Su ve Toprak*. (2. Baskı). Ulusal Sanayici ve İşadamları Derneği. İstanbul.

